

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УДК 336.2.027

ТУРЧИНОВ Олександр Валентинович

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА
(МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА
МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ)

Спеціальність 08.01.01. - Економічна теорія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ - 1997

00751536 (R)

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в лабораторії досліджень економіки
Інституту Росії Національної академії наук України

Науковий консультант - доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Бородюк Володимир Михайлович,
директор Інституту Росії НАН України

Офіційні опоненти - доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Білорус Олег Григорович,
завідувач відділу міжнародних політичних і
економічних стратегій Інституту світової
економіки і міжнародних відносин НАН
України

- доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Голіков Володимир Іванович,
завідувач відділу інституціональних змін та
форм господарювання Інституту
економічного прогнозування НАН України

- доктор економічних наук, професор
Ворона Валерій Михайлович,
директор Інституту соціології НАН України

Провідна установа - Науково-дослідний економічний інститут
Міністерства економіки України, сектор
проблем теорії і методології ціноутворення
та тіньової економіки відділу методології
регулювання і прогнозування цін

Захист відбудеться "23 грудня" 1997 р. о 13 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д.26.006.03 Київського національного
економічного університету за адресою: 252057, м.Київ, проспект Перемоги,
54/1, ауд.317.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського
національного економічного університету.

Автореферат розісланий "21 листопада" 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
д.е.н.

А.Е.Фукс

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Актуальність дослідження. Тіньова економічна діяльність, її обсяги та рівні розвитку мають великий вплив на соціально-економічне і політичне становище будь-якої країни. За оцінками різних фахівців, зростання обсягів тіньової економіки є загальносвітовою тенденцією. В цих умовах дослідження проблем тіньової економічної діяльності та її впливу на всі сфери державно-політичного і соціально-економічного життя набувають особливої актуальності.

Особливо великі розміри і вплив тіньового сектора економіки в Україні, де його обсяги, за різними оцінками, дорівнюють обсягам офіційного сектора економіки. Виконані аналітичні і прогнозные оцінки щодо розвитку тіньової економіки підтверджують, що в сучасних умовах недооцінка або неврахування такого складного, багатогранного і суперечливого явища, як тіньова економіка, призводить до серйозних помилок при визначенні макроекономічних показників, неадекватної оцінки найважливіших пропорцій, процесів і тенденцій в розвитку народного господарства, тактичних і стратегічних прорахунків при прийнятті управлінських рішень, які регулюють економічні і соціальні відносини в державі. Крім того, без наукового осмислення тіньової економіки в усій сукупності факторів неможливе глибоке розуміння руйнівних процесів, що відбуваються в державі, і визначення шляхів їх подолання.

Необхідність дослідження сучасних тенденцій і процесів у розвитку національної економіки, в тому числі її тіньової складової, обумовлюється не тільки відсутністю теоретичних розробок, що враховують нові особливості розвитку держави, а й практичними потребами, що виникають на всіх рівнях державного і недержавного управління. При цьому важливим є вивчення не лише складових елементів тіньової економіки, її обсягів, причин виникнення і механізмів функціонування, але й дослідження загальних і окремих закономірностей її існування і розвитку. З огляду на це необхідним є формування теоретичних засад дослідження тіньової економіки, взаємопов'язаних і взаємоузгоджених з класичними економічними теоріями, нових підходів і поглядів на це складне явище з величезним руйнівним потенціалом.

Значний внесок у вивчення теоретичних проблем тіньової економіки та її практичних наслідків належить відомим зарубіжним ученим, серед яких слід відзначити роботи Д.Блейдса, П.Гутмана, П.Кагана, В.Танзи, Е.Фейге, Б.Фрея та інших.

Окремі питання формування, розвитку, трансформації, особливостей функціонування та впливу тіньової економіки на різні сторони економічної та іншої діяльності знайшли своє відображення в наукових розробках і роботах українських учених: А.Базилюк, В.Бородюка, В.Волика, В.Гейця, В.Голікова, М.Дем'яненко, Л.Лукінова, В.Мамутова, О.Пасхавера, А.Ревенко, російських вчених: О.Бунича, В.Гевергяна, Т.Корягіної, В.Руттайзера, О.Шохіна, О.Яковлева та інших.

Водночас у національній і світовій науці поки що відсутня загально визнана доктрина причин виникнення, закономірностей розвитку і наслідків тіньової економіки. Однією з головних проблем, що ускладнюють проведення її дослідження, є недостатність, а часто і повна відсутність, необхідних статистичних даних, приховування необхідної інформації, неприйнятність загально визнаних і добре відпрацьованих підходів до предметного дослідження тіньової економічної діяльності.

Науковці, які займаються дослідженням цієї проблеми, поки що не мають єдиної думки стосовно таких основних питань, як визначення тіньової економіки та її структурних елементів, вибір адекватних методів оцінки її обсягів, вплив різних факторів на розвиток тіньової економіки та вплив останньої на економічний стан держави тощо. Цим пояснюються великі розбіжності і суперечливість кількісних оцінок досліджуваного явища в роботах різних учених і спеціалістів.

Тому вирішення зазначених проблем і дослідження такого складного явища, як тіньова економіка, та розробка пропозицій щодо державної політики, спрямованої на її локалізацію, є одним із найважливіших сучасних завдань як для національної, так і для світової науки. Актуальність і важливість цих проблем у теоретичному і практичному плані визначили вибір теми дисертаційного дослідження, його мету і завдання.

Зв'язок дисертаційної роботи з планом науково-дослідних робіт. Дисертаційне дослідження є плановим і виконане на основі затвердженої вченою радою Інституту Росії НАН України теми дисертаційної роботи. Основні результати досліджень науково-методичного, аналітичного та прикладного характеру отримані автором самостійно в процесі роботи в Національному інституті економічних програм, Інституті Росії НАН України, Інституті економічних реформ, у державних структурах.

Дисертаційна робота базується на дослідженнях, пов'язаних з тематикою науково-дослідних робіт, що виконувались в Інституті Росії НАН України, передусім з темою 1.95 "Аналітична і прогнозна оцінка соціально-економічної ситуації в Російській Федерації, Україні та інших державах СНД з визначенням взаємного впливу економічних процесів на національні економіки".

Здобувач був керівником і відповідальним виконавцем планової теми 1.95/6.5 "Обґрунтування системи методів розрахунку макроекономічних показників тіньової економічної діяльності та оцінка її обсягів" і теми 1.96-3/06 "Аналітична оцінка масштабів, сучасних тенденцій і механізму функціонування тіньової економіки та розробка пропозицій щодо її державного регулювання в Україні", що виконувались в Інституті Росії НАН України.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дисертаційної роботи є дослідження теоретичних засад виникнення та механізмів функціонування тіньової економіки, оцінка закономірностей, перспектив і наслідків її розвитку, розробка методів розрахунку обсягів тіньової економіки та пропозицій щодо її локалізації, об-

меження та переведення в легальну сферу діяльності для вирішення проблем функціонування і розвитку народного господарства та забезпечення виходу економіки України з кризового стану.

Відповідно до мети дослідження в процесі виконання роботи були поставлені такі завдання:

- визначити основні причини і етапи виникнення, розвитку, трансформації тіньової економіки і особливості її функціонування в Україні та в інших державах світу;
- оцінити сучасні рівні тіньовизації економіки України та її соціально-економічні наслідки;
- сформулювати основні методологічні положення, необхідні для дослідження тіньової економіки;
- виявити сучасні тенденції, механізми тіньової економічної діяльності;
- проаналізувати існуючі і розробити нові методичні підходи для аналізу та оцінки обсягів тіньової економіки;
- здійснити практичні розрахунки обсягів тіньової економіки в Україні;
- запропонувати комплекс державних заходів протидії тіньовій економіці та переведення її в легальну сферу діяльності.

Предмет та об'єкт дослідження. Предметом дослідження є тіньові економічні відносини в суспільстві, конкретні механізми і форми тіньової економічної діяльності, за допомогою яких проводиться неконтрольована державою економічна і фінансова діяльність, нагромадження і перерозподіл власності та коштів.

Об'єктом дослідження є офіційна і тіньова економіка України та суб'єкти економічної діяльності.

Методологія, методи та інформаційне забезпечення дослідження. Методологічною основою дослідження є теоретичні положення економічної науки, на яких ґрунтується система легальної і нелегальної економічної діяльності, офіційних і неофіційних економічних відносин, сучасна теорія ринкової економіки, розроблена в наукових працях зарубіжних і вітчизняних вчених, системний підхід до аналізу економічних процесів.

При виконанні дослідження застосовувалися методи економіко-математичного моделювання, порівняльного та факторного аналізу, наукової абстракції, математичної статистики, прогнозування та інші.

При підготовці дисертаційної роботи використовувались законодавчі та нормативні акти Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, матеріали Міністерства фінансів, Міністерства економіки, Міністерства внутрішніх справ, Державної податкової адміністрації, Державного митного комітету України, Світового банку; статистичні дані Держкомстату України, Національного банку України; наукові розробки Інституту економіки НАН України, Національного інституту економічних програм, Інституту Росії НАН України; матеріали, що мі-

стяться у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, результати соціологічних опитувань, матеріали періодичних видань, методичні та аналітичні розробки автора.

Наукова новизна. Наукова новизна розробок і особистий внесок автора полягають в отриманні наведених нижче найсуттєвіших теоретичних, методичних, аналітичних і практичних результатів.

Теоретичні результати:

– визначені, обґрунтовані і структуровані економічні та позаекономічні причини і фактори виникнення, функціонування, трансформації і розвитку тіньової економіки (обмеження державою економічної діяльності і вимоги, які висуваються до неї, недосконалість законодавства, групові інтереси, психологічні та фізичні аномалії особистості, примус, політичні або релігійні установки, економічна доцільність тощо), визначена їх роль і вплив у системі економічних і суспільних відносин;

– визначені, доповнені та розвинуті принципи і закономірності тіньової економічної діяльності, найважливішими з яких є: об'єктивність існування тіньової економіки; ініціювання заняття тіньовою економікою наявністю тіньової вигоди; пропорційність тіньової вигоди сумарному податковому навантаженню та посиленню адміністративно-правових обмежень; вплив на тіньову вигоду витрат приховування; перевищення величини тіньової вигоди юридичних осіб над тіньовою вигодою фізичних осіб; прямий взаємозв'язок тіньової економіки з падінням обсягів виробництва, зростанням безробіття, криміналізацією суспільства та поглибленням соціально-економічної кризи тощо;

– сформульовані визначення: тіньової економіки, що охоплює весь спектр її сегментів, та основних понять і термінів, які застосовуються при дослідженні цього явища; тіньової вигоди юридичних і фізичних осіб від заняття тіньовою економічною діяльністю; витрат приховування, необхідних для провадження тіньової економічної діяльності, визначена їх структура, методи обчислення і фактори впливу; наведена класифікація тіньової економічної діяльності та тіньових зв'язків; запропоновано визначення тіньовизації економіки і встановлено на його основі, в залежності від кількісних і якісних характеристик і впливу тіньового сектора на соціально-економічні процеси, п'ять рівнів тіньовизації економіки; дано обґрунтування необхідності розрахунків коефіцієнтів тіньовизації, які характеризують питому вагу тіньової економіки; доведено, що частка тіньового сектора в економіці держави (рівень тіньовизації) є важливим показником рівня її цивілізованості і соціально-економічного розвитку, а також потенціалу і стійкості державного ладу;

– визначені дві групи критеріїв (морально-етичні та адміністративні) для диференціації економічної діяльності на тіньову та нетіньову, з'ясовані причини та наслідки співпадання чи протиріччя адміністративної і морально-етичної оцінки тіньових видів діяльності, а також визначені три групи обмежень державою економічної діяльності та з'ясована їх структура і вплив на розвиток тіньової економіки.

Аналітичні та методичні результати:

– з'ясовані головні тенденції формування і розвитку тіньової економіки в Україні; зроблено висновок про реструктуризацію тіньового сектора економіки та про тотальну тіньовизацію економіки України в сучасних умовах;

– побудована графічна модель залежності реального валового внутрішнього продукту та його легальної і тіньової складових від рівня тіньовизації економіки; з'ясовані механізми і причини зменшення реального і офіційного валового внутрішнього продукту при зростанні рівня тіньовизації економіки;

– досліджені механізми структуризації суб'єктів тіньової економіки та їх організаційні формування (кримінально-економічні та адміністративно-економічні групи), зроблено аналіз їх впливу на різних рівнях тіньовизації економіки, запропоновано визначення їх видів та складових;

– з'ясовані механізми функціонування суб'єктів тіньової економіки, які відносяться до її різних сегментів, проведено їх розподіл на тіньових донорів і тіньових реципієнтів, обґрунтовані форми фальсифікації вартості як основного механізму провадження тіньової економічної діяльності, з'ясовані основні механізми ухилення від оподаткування, які розподілені на вісім груп, визначені причини та основні механізми нелегального експорту і неофіційної легалізації капіталів, досліджені та визначені конструктивні і деструктивні прояви тіньової економіки;

– визначені організаційно-фінансові схеми та досліджені механізми функціонування тіньових фінансових посередників (ТФП) як важливих елементів забезпечення дієздатності й ефективності діяльності суб'єктів тіньової економіки, досліджена їх структура;

– запропоновані новітні методи аналізу та оцінки тіньового сектора економіки, зокрема: енергетичний метод, експрес-метод та його монетарна, податкова, енергетична, комбінована модифікації, метод рівнів тіньовизації, які дозволяють отримати близькі результати оцінок обсягів тіньової економіки досить високого рівня точності, що підтверджено виконанням практичних розрахунків для України та їх обговоренням у Міністерстві економіки України, сформульовані пропозиції щодо необхідності виконання розрахунків обсягів тіньової економіки з використанням різних методів з метою їх порівняння та отримання достовірних результатів.

Практичні результати і пропозиції :

– виконані розрахунки обсягів тіньового сектора економіки України в 1991-1997 рр. з використанням різних методів, проведено співставлення результатів та зроблені висновки і рекомендації щодо умов, можливості і доцільності (недоцільності) їх використання в умовах України, встановлені ймовірні обсяги тіньового сектора економіки України, який в 1996 р. складав 46,0% реального валового внутрішнього продукту;

– запропоновано комплекс програмних заходів і визначені напрямки дій органів державної влади щодо забезпечення економічної безпеки та обмеження тіньової

економіки в Україні, які охоплюють ряд економічних, організаційних і правових заходів щодо локалізації тіньової економіки, легалізації тіньових капіталів, забезпечення імпорту капіталів, розроблені й обґрунтовані пропозиції щодо реформування податкової системи та обмеження адміністративного тиску на суб'єктів економічної діяльності на підставі дослідженої залежності ринкової рівноваги тіньового та офіційного секторів економіки від зміни податкового тиску та посилення (послаблення) адміністративного контролю.

Достовірність, апробація та практичне значення результатів дослідження. Достовірність наукових положень, методичних розробок і практичних розрахунків підтверджується використанням реальної статистичної інформації, виконанням ряду експериментальних розрахунків, їх широким обговоренням та практичним використанням результатів наукових досліджень у державних структурах.

Окремі положення дослідження і наукові розробки автора обговорювалися в Інституті Росії НАН України, в Міністерстві економіки та на наукових нарадах.

Теоретичні розробки та практичні рекомендації, отримані в ході виконаного дослідження, використовувались в Інституті Росії НАН України при підготовці наукових матеріалів та проектів програм обмеження тіньової економіки і забезпечення економічної безпеки в Україні (лист Інституту Росії НАН України № 72/01 від 17.03.97) та у відповідних розробках Міністерства економіки України (лист Міністерства економіки України № 11-47/32 від 12.03.97).

Концепція та конкретні пропозиції щодо легалізації тіньових капіталів реалізовані в проекті Північнокримської експериментальної економічної зони "Сиваш", який розроблений за участю автора (Указ Президента України "Про Північнокримську експериментальну економічну зону "Сиваш" від 30.06.95 № 497/95 та Указ Президента України "Про заходи щодо проведення експерименту у Північнокримській експериментальній економічній зоні "Сиваш" від 17.11.95 № 1062/95).

Автором дисертаційного дослідження розроблено ряд методів для оцінки обсягів тіньової економіки в Україні, які дозволяють отримувати досить точні результати (Авт. свідоцтва ПА № 380-383 від 29.01.97 та ПА № 405-406 від 19.02.97) і можуть використовуватись для виконання розрахунків тіньової економіки в інших країнах.

Публікації за результатами дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження відображені в 45 наукових роботах, у тому числі монографіях, брошурах, наукових статтях. Загальний обсяг публікацій складає 100,55 друк.арк., з яких особисто авторові належить 88,1 друк. арк.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з вступу, шести розділів, висновків та пропозицій, списку використаних літературних джерел та додатку. Вона викладена на 386 сторінках комп'ютерного тексту, вміщує 18 таблиць, 18 рисунків, 1 додаток. Бібліографія основної літератури складається з 260 джерел.

Декларація особистого внеску автора в розробку наукових результатів. До основних наукових результатів, отриманих особисто автором, які виносяться на захист, належать:

- теоретичні обґрунтування причин, принципів і закономірностей виникнення, функціонування, трансформації і розвитку тіньової економіки;
- основні визначення та понятійний апарат, що необхідні при виконанні досліджень з проблем тіньової економіки і для узгодження наукових результатів дослідників цього явища;
- модель залежності валового внутрішнього продукту, його легальної і нелегальної складових від рівня тіньовизації економіки;
- сучасні схеми і механізми функціонування тіньової економіки;
- методичні розробки для аналізу і оцінки обсягів тіньової економіки;
- результати розрахунків обсягів тіньової економіки в Україні з визначенням її впливу на соціально-економічні показники;
- наукові рекомендації щодо напрямів обмеження тіньової економіки і забезпечення економічної безпеки держави в умовах реформування соціально-економічних відносин.

ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

РОЗДІЛ 1. "НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ" включає три підрозділи.

В розділі викладена сутність тіньової економіки, наведені її структурні елементи та розроблена класифікація тіньової економічної діяльності.

Тіньова економіка функціонує і динамічно розвивається в багатьох державах світу. Її негативними наслідками є значне зростання тіньового капіталу, експорт його в інші держави, порушення грошового обігу, скорочення податкових надходжень, неможливість забезпечити збалансованість державного бюджету, розвиток інфляційних процесів, неконтрольоване розшарування людей за рівнем доходів тощо.

Накопичення значних капіталів у тіньовій економіці дає можливість певним групам людей монополізувати окремі види діяльності в сфері підприємництва, впливати на всі види економічної та іншої діяльності, на державні, регіональні владні структури, депутатів, політичні партії, засоби масової інформації тощо, призводить до збільшення кількості злочинів у державі, в основі яких лежить боротьба за перерозподіл власності, за встановлення контролю за каналами незаконного збагачення, поділ сфер впливу. Тіньова економіка є також економічною базою для антидержавних антиконституційних дій, корупції.

Обсяги тіньової економічної діяльності в Україні досягли масштабів, за яких її недооцінка, неврахування призводять до значних помилок у визначенні макроеко-

номічних показників, економічних і фінансових пропорцій, економічної політики та прийнятті рішень щодо її реалізації на всіх рівнях владних структур.

Одним з найнебезпечніших наслідків її розвитку є загальна криміналізація суспільства, збільшення кримінальних, посадових і економічних злочинів, широкомасштабний розвиток організованої злочинності, що призводить до втрати державою своїх регулятивних, контрольних та інших соціально важливих функцій.

На основі вивчення, аналізу та оцінки різних видів тіньової економічної діяльності розроблена нова розширена класифікація тіньової економіки. Необхідність її розробки обумовлена тим, що всі класифікації, які існували раніше в науковій літературі, були досить обмежені і сформульовані не як результат спеціального наукового дослідження, а як побічний результат розробок інших наукових проблем. Головним їх недоліком є одномірність підходу до такого складного явища як тіньова економіка, невизначення її призначення, як при виконанні наступних наукових досліджень, так і в практичній діяльності органів державної влади на всіх рівнях управлінської структури.

При складанні класифікації тіньової економічної діяльності враховані і використані основні ознаки, які дозволяють проводити її дослідження, аналіз з різних точок зору в залежності від поставленої мети, завдань дослідження, практичних потреб, призначення результатів і функціональних особливостей виконавців такої роботи, а також інтересів різних державних структур.

Запропонована класифікація охоплює наступні класифікаційні ознаки: галузь народного господарства, умови діяльності, відношення до офіційної економіки, соціальні наслідки, вид діяльності, мотивація, об'єкт діяльності, тривалість (стабільність) здійснення, рівень організованості, рівень територіального охоплення і впливу, метод нейтралізації державного переслідування і обмеження, суворість визначеного законодавством покарання, національні особливості, вплив на офіційну економіку, зв'язок з офіційною економічною діяльністю, відношення до товарного виробництва. В цілому класифікація включає 62 класифікаційні групи та 38 класифікаційних підгруп.

РОЗДІЛ 2. "СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ" включає три підрозділи.

В розділі проаналізовані етапи розвитку і трансформації тіньової економіки, змодельований її вплив на макроекономічні показники та визначені можливі рівні тіньовизації економіки.

Дослідження джерел виникнення, функціонування і розвитку економічної діяльності від її зародження до теперішнього часу дозволило з'ясувати, що в основі становлення і розвитку тіньової економіки лежать певні обмеження, що встановлюються державою з метою забезпечення виконання нею відповідних функцій. При цьому обмеження державою економічної діяльності і вимоги, які висувуються до неї,

мають серйозні відмінності як у цільових установках, функціях і завданнях їх висування, так і в соціально-економічних наслідках їх реалізації.

Всю сукупність державних обмежень і вимог, що регламентують економічну діяльність, залежно від їх змісту і значення для суспільства, можна поділити на три групи:

- позитивні обмеження і вимоги, які увібрали в себе постулати морально-етичних (релігійних) установок організації суспільного життя і спрямовані на збереження і розвиток суспільства;

- вимушені обмеження і вимоги, які висуваються державою до економічної діяльності і встановлюються з метою збереження і розвитку держави;

- надмірні обмеження і вимоги, які є результатом посилення ролі держави і супроводжуються розширенням дії регуляторів економічної діяльності у вигляді вимог і різноманітних обмежень, що встановлюються правлячими елітарними групами, виходячи із своїх власних інтересів, які часто домінують над об'єктивними інтересами держави і суспільства.

В суспільстві мають місце порушення громадянами встановлених вимог і обмежень, які призводять до появи тіньової економічної діяльності. Спонукальними мотивами цих порушень є: особисті інтереси, економічна необхідність, доцільність і вигода; політичні, корпоративні (групові) або релігійні інтереси і установки; примус; психічні та фізичні аномалії, духовна деградація особистості.

При диференціації економічної діяльності на тіньову і нетіньову виділені дві групи критеріїв:

- I група - морально-етичні критерії;

- II група - адміністративні критерії.

В залежності від критеріальних пріоритетів виділено два історичних етапи розвитку економічної діяльності:

- I етап – домінування морально-етичних критеріїв;

- II етап – домінування адміністративних критеріїв.

Морально-етичні критерії, в основі яких лежить оцінка економічної діяльності з точки зору домінуючих у суспільстві морально-етичних і релігійних норм, панували в додержавних суспільних формах і на стадії ранніх державних форм. З розвитком державних інститутів стали домінувати адміністративні критерії, в основі яких лежить оцінка економічної діяльності з точки зору інтересів держави. На цьому етапі було сформовано сучасне розуміння тіньової економіки. Перевага на сучасному етапі адміністративних критеріїв при визначенні тіньового сектора економіки зовсім не означає втрати актуальності морально-етичних критеріїв. Вони продовжують існувати паралельно з адміністративними. В залежності від співпадання чи неспівпадання адміністративних і морально-етичних точок зору може висловлюватися громадський осуд тіньової економічної діяльності чи її суспільна реабілітація. В першому випадку відбувається підтримка громадськістю і, отже, підвищення ефектив-

ності адміністративних заходів, спрямованих на локалізацію даного сектора економіки. В другому - спостерігається байдужість чи навіть протидія населення адміністративному переслідуванню тіньового сектора, що призводить до різкого послаблення низької результативності адміністративних заходів. Протиріччя або неузгодженість адміністративної і морально-етичної оцінки тіньових видів діяльності може бути наслідком чотирьох основних причин:

- переслідувана (обмежувана) державою діяльність чи порушення вимог, які висуваються державою, не суперечить домінуючим у суспільстві морально-етичним нормам;

- переслідування державою негативної чи нейтральної по відношенню до морально-етичних норм діяльності з метою створення державної монополії на даний вид діяльності;

- висування державою надмірних вимог і заборон, що зачіпають життєві інтереси громадян і сприймаються останніми як аморальні;

- негативне ставлення більшості суспільства до органів державної влади приглушає чи знімає морально-етичні обмеження з окремих видів тіньової діяльності, яка сприймається як засіб послаблення або трансформації державної влади.

На основі аналізу і оцінок політичного, економічного, соціального підґрунтя тіньової економічної діяльності, яка розглядається в історичному ракурсі, і особливостей її функціонування, розвитку і трансформації в розвинутих державах світу, в тому числі і в Україні в умовах соціалістичного і перехідного періоду розвитку країни, та узагальнення наукових публікацій вітчизняних і зарубіжних авторів, присвячених розгляду цього явища, сформульоване нове визначення тіньової економіки, яке більш повно відображає її суть і глибинні основи. *До тіньової економіки запропоновано відносити таку економічну діяльність, яка не враховується або не контролюється офіційними державними органами, а також - діяльність, що спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства.*

В повному обсязі тіньова економіка охоплює весь спектр доходів, отримуваних від нерегламентованої державою економічної діяльності, яка включає в себе такі блоки:

- неприховувану від державних органів економічну діяльність, яка з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин не враховується, не контролюється і не оподатковується державою;

- легальну економічну діяльність, в процесі якої відбувається повне або часткове ухиляння від сплати податків, зборів, штрафів та інших обов'язкових платежів, а також порушення її державної регламентації;

- незаконну навмисно приховувану від державних органів економічну діяльність і діяльність, спрямовану на отримання доходу шляхом скоєння чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Структура тіньової економічної діяльності наведена на рис.1.

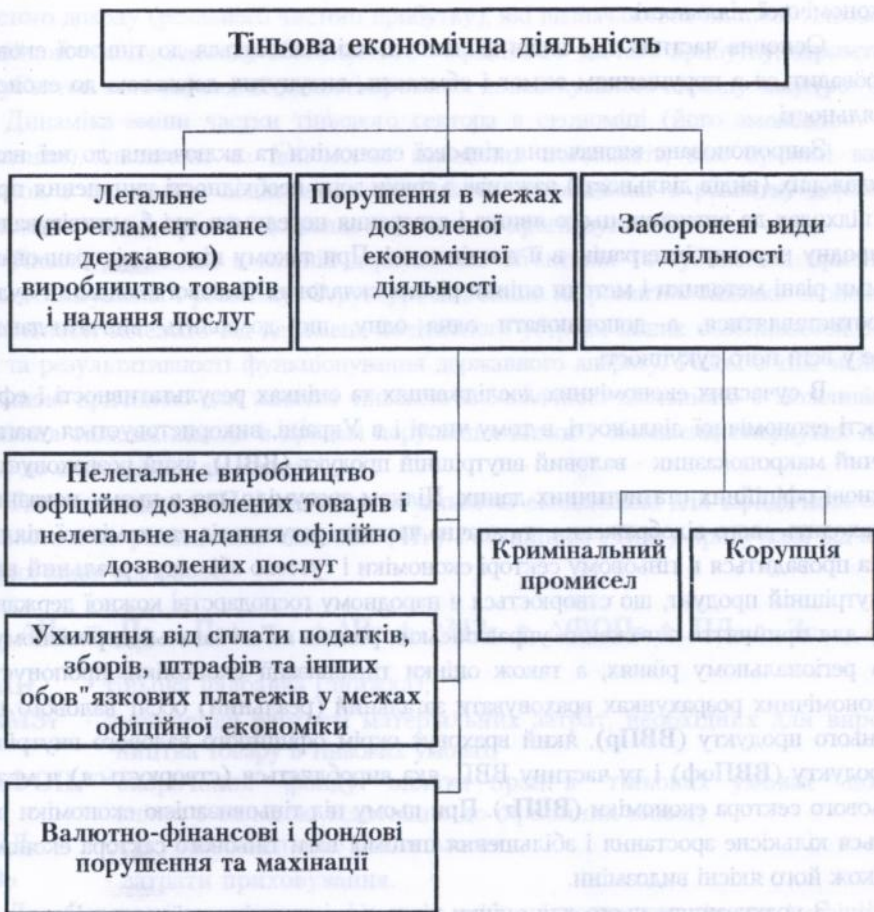

Рис. 1. Структура тіньової економічної діяльності

Для віднесення того чи іншого виду діяльності до названих груп повинна виконуватись одна з двох умов:

- така діяльність повинна бути поза регламентацією і обліком держави;
- повинні порушуватись вимоги, обмеження і заборони, висунуті державою до економічної діяльності.

Основна частина тих видів діяльності, які відносяться до тіньової економіки, провадиться з порушенням вимог і обмежень, висунутих державою до економічної діяльності.

Запропоноване визначення тіньової економіки та включення до неї названих складових (видів діяльності) важливе з точки зору необхідності уникнення протиріч у підходах до вивчення цього явища і створення передумов, які б активізували міжнародну наукову інтеграцію в її дослідженні. При такому підході відпрацьовані вченими різні методика і методи оцінки різних складових тіньової економіки будуть не протиставлятися, а доповнювати одна одну, що дозволить вивчати дане явище у всій його сукупності.

В сучасних економічних дослідженнях та оцінках результативності і ефективності економічної діяльності, в тому числі і в Україні, використовується узагальнюючий макропоказник - валовий внутрішній продукт (ВВП), який розраховується на основі офіційних статистичних даних. Цілком зрозуміло, що в цьому показнику не знаходить свого відображення та значна частина результатів економічної діяльності, яка провадиться в тіньовому секторі економіки і суттєво збільшує реальний валовий внутрішній продукт, що створюється в народному господарстві кожної держави. Тому для прийняття виважених управлінських рішень як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, а також оцінки тіньовизації економіки, пропонується в економічних розрахунках враховувати загальний (реальний) обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП_р), який враховує окрім офіційного валового внутрішнього продукту (ВВП_{оф}) і ту частину ВВП, яка виробляється (створюється) в межах тіньового сектора економіки (ВВП_т). При цьому під тіньовизацією економіки розуміється кількісне зростання і збільшення питомої ваги тіньового сектора економіки, а також його якісні видозміни.

З урахуванням цього для оцінки рівня розвитку тіньової економіки в державі запропоновано використовувати коефіцієнти тіньовизації економіки. Розрахунок коефіцієнтів тіньовизації економіки може здійснюватись за наступними формулами:

$$K_T = \frac{ВВП_T}{ВВП_P}, \quad K_S = \frac{ВВП_T}{ВВП_{Оф}}$$

де K_T - коефіцієнт тіньовизації економіки (перший коефіцієнт тіньовизації);
 K_S - коефіцієнт тіньовизації офіційної економіки (другий коефіцієнт тіньовизації).

При аналізі діяльності суб'єктів тіньової економіки доцільно використовувати і розраховувати також такі коефіцієнти, як рівень тіньовизації доходу або рівень тіньовизації прибутку. При цьому під рівнем тіньовизації доходу (прибутку) розуміється відношення тіньового чистого доходу (тіньового чистого прибутку) до реального чистого доходу (реального чистого прибутку), які визначаються як сума тіньового і офіційного чистого доходу або тіньового і офіційного чистого прибутку, отримуваних суб'єктом економічної діяльності протягом досліджуваного періоду часу (року).

Динаміка зміни частки тіньового сектора в економіці (його зменшення чи збільшення), визначена за допомогою наведених показників, має прямий взаємозв'язок з основними соціально-економічними тенденціями в розвитку держави (піднесення, застій, криза) і дозволяє оцінювати і прогнозувати їх.

Тіньова економіка в кожній державі має об'єктивні та суб'єктивні причини для свого існування і розвитку. Структура їх і вплив на розвиток тіньової економічної діяльності залежать від державно-політичного устрою, інших особливостей держави та результативності функціонування державного апарату. Разом з тим найвпливовішою причиною для заняття тіньовою економічною діяльністю є можливість отримання тіньової вигоди в процесі порушення вимог і обмежень, висунутих державою до економічної діяльності.

Тіньова вигода ($\Delta\Pi_T$) від заняття тіньовою економікою для юридичних осіб визначається як різниця між тіньовим (Π_T) і офіційним (Π_{of}) прибутком від аналогічних видів діяльності:

$$\Delta\Pi_T = \Pi_T - \Pi_{of} = \pm \Delta\Pi_T + \Delta MЗ_T + \Delta \text{ФОП}_T + \text{ПДс} - Z_{\Pi},$$

де $\Delta\Pi_T$ - тіньова надбавка (знижка);

$\Delta MЗ_T$ - зменшення вартості матеріальних затрат, необхідних для виробництва товару в тіньових умовах;

$\Delta \text{ФОП}_T$ - скорочення фонду оплати праці в тіньових умовах порівняно з оплатою відповідно до офіційних вимог;

ПДс - сукупне податкове навантаження;

Z_{Π} - затрати приховування.

Для більшості юридичних і фізичних осіб, які поєднують тіньову і офіційну економічну діяльність, основний тіньовий інтерес становить несплата податку ПДс (повна чи часткова).

Величина тіньової вигоди (тіньового доходу) значною мірою залежить від обсягу затрат приховування (Z_{Π}), загальна сума яких включає організаційні, накладні, обігово-фінансові тіньові затрати та втрати суб'єктів тіньової економічної діяльності від викриття державними службами скоєних ними порушень.

В результаті проведеного аналізу і оцінки різних видів тіньової економічної діяльності визначені і сформульовані такі закономірності:

чим більша величина сумарного податкового навантаження на суб'єктів економічної діяльності, тим більша тіньова вигода від заняття неофіційною економічною діяльністю;

чим більша величина затрат приховування, необхідних для здійснення тіньової економічної діяльності, тим нижча тіньова вигода, отримувана суб'єктами від цієї діяльності;

чим більші потенційно можливі величини тіньової вигоди, отримувані від переходу в тіньовий сектор економіки, тим вищий рівень тіньовизації прибутків (доходів) суб'єктів економічної діяльності та економіки в цілому, а також, відповідно, вищим є коефіцієнт тіньовизації економіки.

В роботі обґрунтовано, що при однакових адміністративно-правових факторах, які впливають на економічну діяльність, тіньова вигода, отримувана фізичними особами, менша, ніж тіньова вигода, отримувана юридичними особами, за рахунок індиферентності тіньового доходу фізичних осіб до впливу непрямих податків.

Це правило не поширюється на тіньові доходи фізичних осіб, які нелегально експортуються і використовуються за межами держави, а також на тіньові доходи, використовувані в якості інвестиційних ресурсів. Отримання тіньових доходів фізичними особами не може бути локалізоване шляхом зменшення прямих податків за рахунок зростання податків непрямих, оскільки незмінна чи зростаюча при цьому тіньова вигода юридичних осіб орієнтуватиме пов'язаних з нею фізичних осіб на отримання тіньових доходів.

Тіньова вигода від заняття забороненими видами діяльності визначається величиною попиту в суспільстві на заборонені товари і послуги, а також ефективністю державної протидії і переслідування даних видів діяльності.

Масштаби поширення корупції в державі і величина отримуваних тіньових доходів від цього виду діяльності перебувають у прямій залежності від рівня адміністративно-правових обмежень і регламентації економічної діяльності, падіння (обмеження) легальних доходів працівників держапарату, а також від ступеня суб'єктивного впливу з боку чиновників на прийняття різних рішень, які знаходяться в компетенції держапарату.

Тіньова економічна діяльність є складовою частиною загальної економіки держави і своїми результатами суттєво впливає на показники соціально-економічного розвитку та пропорції, що мають місце в народному господарстві країни.

В процесі дисертаційного дослідження визначено залежність реального валового внутрішнього продукту (ВВП_р) і його складових - офіційного валового внутрішнього продукту (ВВП_{оф}) і тіньового валового внутрішнього продукту (ВВП_т) від рівня тіньовизації економіки, яку характеризує коефіцієнт тіньовизації економіки - K_t (рис.2).

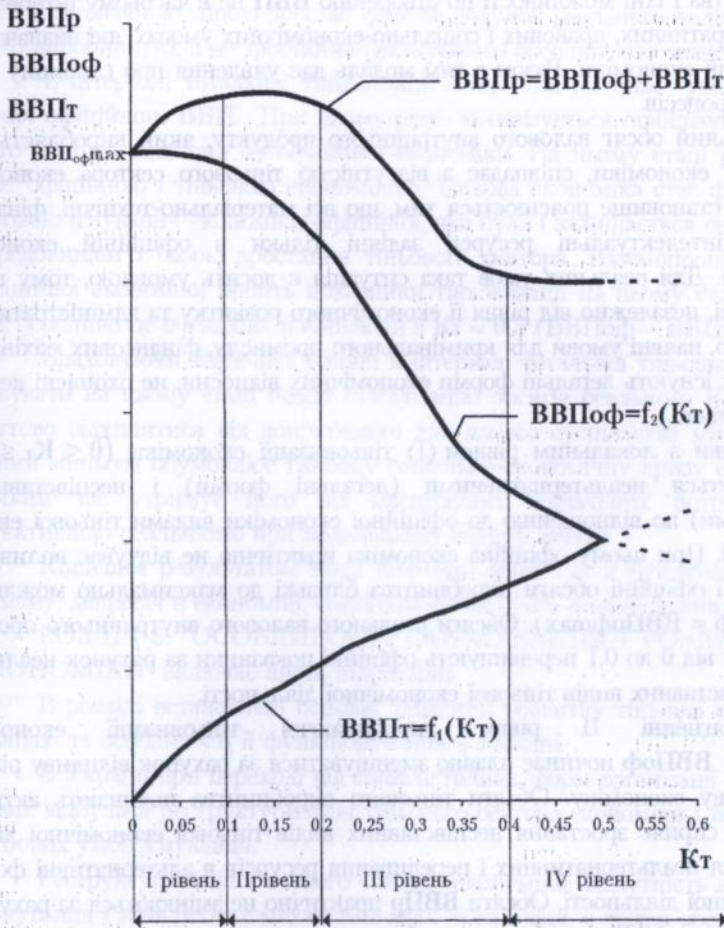

Рис. 2. Залежність реального валового внутрішнього продукту (ВВП) і його офіційної (ВВПоф) та тіньової (ВВПт) складових від рівня тіньовизації економіки (Кт)

В наведеній на рис.2 графічній моделі розглядається один рівень продуктивних сил суспільства і їхні можливості по створенню **ВВП** не в часовому інтервалі, а в різних адміністративних, правових і соціально-економічних умовах, які визначають рівень тінювизації економіки. Разом з тим модель дає уявлення про глибинну суть досліджуваних процесів.

Максимальний обсяг валового внутрішнього продукту, який виробляється в межах офіційної економіки, співпадає з відсутністю тіньового сектора економіки ($\text{ВВП}_t=0$). Таке становище пояснюється тим, що всі матеріально-технічні, фінансові, трудові й інтелектуальні ресурси задіяні тільки в офіційній економіці ($\text{ВВП}_t=\text{ВВП}_{\text{оф}}$). Для реальних умов така ситуація є досить умовною, тому що в будь-якій державі, незалежно від рівня її економічного розвитку та адміністративно-правового устрою, наявні умови для кримінального промислу, фінансових махінацій, корупції, а також існують легальні форми економічних відносин, не охоплені державною регламентацією.

Для держави з локальним рівнем (I) тінювизації економіки ($0 < K_t \leq 0,1$) **ВВП**_t продукується неальтернативними (легальні форми) і неспівставними (заборонені форми) по відношенню до офіційної економіки видами тіньової економічної діяльності. При цьому офіційна економіка практично не відчуває впливу тіньового сектора і офіційні обсяги виробництва близькі до максимально можливих величин ($\text{ВВП}_{\text{оф}} \approx \text{ВВП}_{\text{офmax}}$). Обсяги реального валового внутрішнього продукту в інтервалі K_t від 0 до 0,1 перевищують офіційні показники за рахунок неальтернативних і неспівставних видів тіньової економічної діяльності.

При досягненні II рівня - проникаючої тінювизації економіки ($0,1 < K_t \leq 0,2$) **ВВП**_{оф} починає плавно зменшуватися за рахунок відпливу різних ресурсів у тіньову економіку. Обсяги тіньового виробництва починають активно зростати. Цьому сприяє зростання неспівставних видів тіньової економічної діяльності, розширення неальтернативних і переливання ресурсів в альтернативні форми тіньової економічної діяльності. Обсяги **ВВП**_р практично не змінюються за рахунок компенсації падіння офіційних обсягів виробництва зростанням тіньових. Хоча й тут з'являється незначна тенденція зменшення обсягів **ВВП**_р. Дана тенденція виникає через неможливість повного переливання ресурсів офіційної економіки в тіньову. Тобто тінювизація економіки, починаючи уже з другого рівня, супроводжується реальними втратами обсягів виробництва і скороченням **ВВП**_р.

На рівні проникаючої тінювизації економіки ці тенденції незначні, але при подальшому збільшенні K_t , який відповідає активній тінювизації економіки (III рівень), вони різко зростають.

В інтервалі, який відповідає четвертому рівню - рівню тотальної тінювизації економіки ($K_t > 0,4$), починається уповільнення зростання тіньового сектора (його абсолютної величини), незважаючи на подальше збільшення K_t і $\Delta\Pi_t$, що пояснюється обмеженими можливостями відпливу в тіньовий сектор ресурсного потенціалу

із офіційного сектора економіки. В результаті рівень тінювизації економіки в цьому інтервалі значною мірою зростає саме за рахунок реального падіння обсягів офіційного виробництва, а не зростання (незначного) абсолютного значення **ВВПт**.

В інтервалі тотальної тінювизації економіки починає уповільнюватися і падіння офіційного **ВВП**. При цьому різко активізується стабілізуюча функція тіньового сектора відносно до офіційної економіки. На цьому етапі розмивається межа між офіційною і тіньовою економікою. Тіньова економіка стає фоном і необхідною умовою існування економіки офіційної, яка була і залишається основним поживним середовищем і базою зростання тіньового сектора. Взаємопроникнення тіньової і офіційної економіки робить показники тінювизації на цьому етапі досить умовними, особливо це очевидно, починаючи з $Kt = 0,5$ ($ВВП_{\text{оф}} = ВВП_{\text{т}}$).

Враховуючи тенденції, наявні в інтервалі тотальної тінювизації, можна спрогнозувати на цьому етапі певну стабілізацію обсягів реального ВВП, який буде несуттєво відхилятися від допустимого для даного суспільства мінімуму. Безумовно, даний мінімум обумовлює глибоку соціально-економічну кризу суспільства, але ще деякий час утримує його від масштабних соціальних потрясінь, які стають об'єктивною реальністю при подальшому падінні **ВВПр**.

Кінцевим результатом такої політики може стати руйнування ринкового механізму, депресія в економіці, соціально-економічна дестабілізація в суспільстві.

РОЗДІЛ 3. "ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ" включає шість підрозділів.

В розділі встановлені основні тенденції розвитку тіньової економіки в різних країнах та особливості її функціонування в Україні.

В Україні при переході від соціалістичних форм організації економіки до ринкових відбулася реструктуризація тіньового сектора економіки і його пристосування до нових умов існування.

Реструктуризація тіньового сектора економіки, відсутність аналізу його функціонування і конкретних механізмів його локалізації, а також збереження зацікавленості деяких представників владних структур нової держави в існуванні тіньових економічних відносин призвели до тотальної тінювизації економіки України, найхарактернішими ознаками якої є: аномальне посилення податкового пресу на юридичних і фізичних осіб, масове приховування доходів і прибутків від оподаткування суб'єктами економічної діяльності; проникнення тіньових економічних відносин в усі сфери економічної діяльності; стійка тенденція до масштабного експорту капіталів; стирання межі між офіційною і тіньовою економікою; поспирення правового нігілізму, пріоритет у суспільстві неформальних відносин; прогресуюча і стійка тенденція у розвитку соціально-економічної кризи; зубожіння широких верств населення; соціальна реабілітація тіньової економічної діяльності; створення інтегральної організованої злочинності, незахищеність громадян перед нею; криміналізація тіньової економічної діяльності, наростання в ній монополістичних тенденцій; використання

функцій державного апарату у конкурентній боротьбі тіньових капіталів; створення адміністративно-економічних груп, загострення боротьби між ними за економічний і політичний монополізм, за тотальне домінування в країні; наростання тоталітарних тенденцій у державі, орієнтація певних політичних і економічних сил на створення тоталітарного режиму для протистояння хаосу, що насувається, без змін у системі тіньових економічних відносин; негативне ставлення різних соціальних груп до владних структур, невдоволення їх своїм станом в нових економічних умовах і, як наслідок цього, - негативне ставлення частини суспільства до держави і державності.

Основними причинами, що сприяли тотальній тіньовизації економіки України, є: недосконалість і неповнота діючої законодавчої бази, існування в прийнятих законодавчих і нормативних документах необґрунтованих і недоцільних правових норм і обмежень щодо економічної та іншої діяльності; сильний податковий прес і недосконала протягом останніх років податкова політика, її нестабільність, які не сприяли реалізації підприємницьких ініціатив та інтересів переважної більшості юридичних і фізичних осіб; незадовільна діяльність всіх владних структур по забезпеченню виконання законів, що регулюють економічну та іншу діяльність у суспільстві; неврахування особистих інтересів значної частини державних працівників при реформуванні економічних відносин; повільність та деформація економічних реформ і недостатня результативність економічної діяльності в усіх галузях економіки і, як наслідок, низький рівень життя більшості населення; зацікавленість окремих представників державного апарату в існуванні тіньової економіки; схильність певної категорії громадян до обману, шахрайства, насильства, що набувають організованого характеру в умовах можливості нехтування вимог законодавства, послаблення виконавчої дисципліни; безкарна діяльність кримінальних структур, зрощення їх з суб'єктами підприємницької діяльності та їх легалізація в суспільно-політичному житті; правовий нігілізм окремих представників владних структур і населення; незахищеність громадян від посягань злочинних формувань, правова незахищеність суб'єктів підприємницької діяльності, низький рівень оплати всіх категорій працівників бюджетної сфери і доходів непрацюючих громадян при постійному зростанні цін, відсутність інвестиційних альтернатив для тіньових капіталів, втрата історичних традицій, моральних і етичних норм, що лежать в основі поваги до приватної власності тощо.

РОЗДІЛ 4. "МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ" включає шість підрозділів.

В розділі проаналізовано основні механізми ухилення від оподаткування: нелегальне виробництво товарів (послуг), неврахований обіг (невраховані обсяги реалізації товарів і послуг, неофіційний бартер, невраховані проплати, неврахована виплата зарплати), незаконне отримання і використання податкових пільг, приховування реальних обсягів прибутку і доходів (фальсифікація цін, використання зарубіжних підприємств і рахунків, використання кредитних і страхових схем, фальси-

фікація змісту затратних статей, фальсифікація виробничих затрат, використання тінювих фінансових посередників), приховування доходів (для фізичних осіб), штучне банкрутство і штучна неплатоспроможність, приховування чи фальсифікація звітної документації та інформації про економічну діяльність, зміна резидентства суб'єкта економічної діяльності.

Визначені організаційно-фінансові схеми та досліджені механізми функціонування тінювих фінансових посередників, які на сучасному етапі є важливим елементом забезпечення дієздатності та ефективності діяльності суб'єктів тінювої економіки. Тінювим фінансовим посередником є, як правило, офіційно зареєстроване підприємство, створене з метою фінансового і документального обслуговування грошових і товарних потоків суб'єктів тінювої економіки. До основних функцій, які виконуються тінювими фінансовими посередниками для нелегальних виробників за певну комісійну винагороду, належать: незаконне переведення безготівкових грошей у готівкові та навпаки; незаконна конвертація національної валюти; забезпечення нелегальних розрахунків національних і зарубіжних підприємств; неофіційна легалізація грошових коштів, нелегально вироблених і неврахованих товарів та інших матеріальних цінностей тощо.

В розділі також визначені основні схеми і механізми функціонування неформальної економіки, фальсифікації вартості, здійснення тінювого експорту капіталів, проаналізовані форми і методи корупції та структурні елементи кримінального промислу.

РОЗДІЛ 5. "МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІЗУ ТА ОЦІНКИ ОБСЯГІВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ" включає три підрозділи.

В розділі аналітично оцінені методичні підходи визначення обсягів тінювої економіки, представлені розроблені автором методи та практичні розрахунки на їх основі обсягів тінювої економіки в Україні.

Світова економічна наука виробила певні методичні підходи для виміру, оцінки обсягів і окремих складових тінювої економіки. Але більшість з них не може бути використана в умовах України через відсутність необхідних даних в умовах діючого інформаційного поля, неврахування специфіки економіки держави і особливостей формування її статистичної інформації, недостатню наукову обґрунтованість розробок, недостовірність отриманих результатів тощо. Тому одним із важливих завдань дисертаційного дослідження була розробка універсальних і спеціальних методів для розрахунків обсягів тінювої економіки, їх експериментальна і практична перевірка в умовах України.

В дисертаційній роботі проаналізовані існуючі та запропоновані нові методи для аналізу і оцінки обсягів тінювої економіки, зокрема: метод тісних взаємозв'язків, експрес-метод та його монетарна, податкова, енергетична, комбінована модифікації, метод рівнів тінювизації.

В основу практичних розрахунків та використання отриманих результатів покладено методологічний принцип про необхідність і обов'язковість розрахунку обсягів тіньової економіки з використанням різних методів і підходів, що, з одного боку, дозволяє здійснювати розрахунки з використанням різної інформації і доповнювати кінцеві результати додатковими показниками, які відображають складові тіньової економіки, і, таким чином, робити їх більш повними, всебічними і обґрунтованими, з іншого боку - забезпечує можливість порівняння одних і тих же показників, розрахованих різними методами, і на цій основі здійснювати їх контроль та перерахунки при значних відхиленнях.

Для визначення обсягів тіньової економіки розроблено, експериментально і практично перевірено ряд нових методичних підходів. Серед них метод тісних взаємозв'язків та його модифікації, в основі якого лежить припущення, яке сприймається і підтримується рядом зарубіжних і вітчизняних вчених, про тісний зв'язок обсягів валового внутрішнього продукту і виробництва з окремими економічними показниками (наприклад, з обсягами енергоспоживання, вантажоперевезень тощо).

Для розрахунку загальних обсягів виробництва валового внутрішнього продукту або доданої вартості в i -й галузі, включаючи її тіньовий сектор, в Інституті Росії НАН України за участю автора були виведені і запропоновані такі формули:

$$\bar{P}_i^t = \frac{Q_{it} J_{\text{деф}}^{\text{it}}(t_1)}{E_{it} J_{\text{деф}}^{\text{it}}(t_1)} \quad \text{або} \quad \bar{P}_i^t = \frac{Q'_{it} J_{\text{деф}}^{\text{it}}(t_1)}{E'_{it}}, \quad T_i^t = \bar{P}_i^t - P_i^t, \quad i=1\dots m$$

де $\bar{P}_i^t$ - загальний обсяг виробництва (валового внутрішнього продукту або доданої вартості) i -ої галузі, включаючи її тіньовий сектор в t -му році;

Q'_{it}, Q_{it} - обсяги споживання електроенергії, відповідно, в натуральному і вартісному виразі в i -й галузі в t -му році;

$J_{\text{деф}}^{\text{it}}(t_1)$ - індекс-дефлятор обсягів виробництва в i -й галузі, в t -му році відносно першого року (t_1) аналізованого періоду;

E'_{it}, E_{it} - коефіцієнти споживання електроенергії, відповідно, у натуральному і вартісному виразі на одиницю продукції i -ої галузі в t -му році;

T_i^t - обсяги тіньової економіки в i -й галузі в t -му році;

P_i^t - обсяг виробництва (валового внутрішнього продукту або доданої вартості) у тіньовому секторі i -ої галузі в t -му році.

В дисертаційній роботі наведені також спрощені методи оцінки тіньової економіки на основі споживання електроенергії.

Практичні варіантні розрахунки обсягів тіньової економіки в Україні базувалися на вхідних даних про енергоспоживання у вартісному і натуральному виразі, на проведених експертних оцінках залежності обсягів виробництва від енергоспожи-

вання на макрорівні і на рівні окремих підприємств, консультацій спеціалістів, керівників підприємств.

Для оцінки обсягів тіньової економіки з урахуванням умов України модифіковано методи, які ґрунтуються на припущенні щодо залежності тіньової економіки від зміни співвідношення готівкових грошей і готівкової маси або від зміни співвідношення вкладів і загальної грошової маси. Збільшення готівкових грошей або зменшення вкладів в банках свідчить про зростання тіньової економіки.

Практичні розрахунки виконувались з використанням формул:

$$\text{ВВП}_T^t = \text{ВВП}_{\text{оф}}^t \frac{\text{ВВП}_T^{t_0} \text{С}^t \text{М}^{t_0}}{\text{ВВП}_P^{t_0} \text{С}^{t_0} \text{М}^t - \text{ВВП}_T^{t_0} \text{С}^t \text{М}^{t_0}},$$

де $\text{ВВП}_T^t, \text{ВВП}_T^{t_0}$ - обсяг ВВП, що створений в тішовій економіці в розрахунковому і базовому роках;

$\text{ВВП}_P^{t_0}$ - реальний валовий внутрішній продукт в базовому році;

$\text{С}^{t_0}, \text{С}^t$ - готівкові гроші, відповідно, в базовому і розрахунковому роках;

$\text{М}^{t_0}, \text{М}^t$ - грошова маса, відповідно, в базовому і розрахунковому роках.

Основним недоліком більшості монетарних методів є некоректне припущення про відсутність тіньової економіки у базовому році, а також розрахунок обсягів тіньової економіки на основі математичного зв'язку детермінант або індикаторів тіньової економіки і абсолютних значень обсягів офіційної економіки (офіційного ВВП). Логічна помилка таких підходів полягає в тому, що змінні детермінанти й індикатори тіньової економіки (її причини і наслідки) можуть характеризувати лише відносну зміну тіньового сектора, а не його абсолютну величину.

З метою усунення цих недоліків запропоновано такий методичний підхід оцінки тіньового сектора економіки, який ґрунтується на коригуванні коефіцієнта тішовизації економіки базового періоду з урахуванням змін індикаторів або детермінант тіньової економіки в розрахунковому і базовому періодах. Для практичних розрахунків можуть бути рекомендовані такі формули:

$$\text{ВВП}_T^t = \text{ВВП}_T^{t_0} \frac{\text{ВВП}_P^t \text{К}_T^t}{\text{ВВП}_P^{t_0} \text{К}_T^{t_0}}, \quad \text{К}_T^t = \text{К}_T^{t_0} \frac{D^t}{D^{t_0}} = \text{К}_T^{t_0} \frac{J^t}{J^{t_0}},$$

де $\text{К}_T^{t_0}, \text{К}_T^t$ - коефіцієнти тішовизації економіки, відповідно в базовому і розрахунковому роках;

$\text{ВВП}_T^{t_0}, \text{ВВП}_T^t$ - валовий внутрішній продукт, що створюється в тішовому секторі економіки, відповідно, в базовому і розрахунковому роках;

$\text{ВВП}_P^{t_0}, \text{ВВП}_P^t$ - реальний валовий внутрішній продукт, відповідно, в базовому і розрахунковому роках;

$D^t(J^t), D^{t_0}(J^{t_0})$ - детермінанти (індикатори) тіньової економіки в розрахунковому і базовому роках.

Враховуючи, що ВВП_р можна подати як суму ВВП, який виробляється в тіньовому секторі (ВВП_т) і офіційному (ВВП_{оф}), для розрахунку абсолютного значення розміру тіньового сектора економіки рекомендована така формула:

$$\text{ВВП}_t^t = \frac{\text{ВВП}_t^{t_0} \quad \text{ВВП}_{\text{оф}}^t \quad \kappa_t^t}{\kappa_t^{t_0} (\text{ВВП}_{\text{оф}}^{t_0} + \text{ВВП}_t^{t_0}) - \kappa_t^t \text{ВВП}_t^{t_0}}$$

Використовуючи відомі значення індикаторів або детермінант тіньової економіки (співвідношення готівкової і безготівкової грошової маси, обсяги нелегально експортованих капіталів, енергоємність виробництва для базового і розрахункового років тощо), можна знайти коефіцієнт тіньовизації в розрахунковому році, а отже, і дати відносну оцінку розмірів тіньового сектора економіки.

В дисертації запропоновані також інші методи (податковий, комбінований тощо), які дозволяють отримати досить точні розрахунки обсягів тіньової економіки.

Розроблені методи використовувались при здійсненні варіантних розрахунків тіньового і реального валового внутрішнього продукту, коефіцієнтів тіньовизації економіки України. Так, на основі методу стійких взаємозв'язків було встановлено, що обсяг валового внутрішнього продукту тіньової економіки становив в 1992-1997 роках, відповідно, 20,1%, 26,0%, 33,8%, 38,5%, 41,2%, 41,7% до реального валового внутрішнього продукту (таблиця). З урахуванням обсягів валового внутрішнього продукту, створеного в тіньовій економіці, індекс обсягів реального валового внутрішнього продукту у 1992-1997 рр. порівняно з 1990 роком, відповідно, становив 89,9%, 80,7%, 72,3%, 69,1%, 65,2%, 63,8% проти 81,8%, 69,7%, 54,5%, 48,5%, 43,6%, 42,4% за даними офіційної статистики.

Для порівняння, обсяг валового внутрішнього продукту, створеного в тіньовій економіці Російської Федерації, розрахований з використанням розроблених методів, становив у 1993-1995 рр., відповідно, 35,2%, 42,7%, 45,4% до реального валового внутрішнього продукту.

В процесі досліджень здійснювались розрахунки обсягів тіньової економіки України з використанням різних розроблених для цих цілей методів. Розрахунки загальних коефіцієнтів тіньовизації економіки дали такі результати: 44,8% (монетарний експрес-метод), 47,0% (податковий експрес-метод), 40,0% (енергетичний експрес-метод), 45,9% (комбінований експрес-метод - перший варіант), 43,9% (комбінований експрес-метод - другий варіант).

Використовуючи методи оцінки рівнів тіньовизації економіки та запропоновані критерії оцінки масштабів тіньової економіки, можна вважати, що Україна в 1995-1997 рр. досягла рівня тотальної тіньовизації економіки (IV рівень). Таким чи-

Таблиця

Показники тіньовизації економіки України в 1992-1997 рр.

в % до 1990 р.

	Р о к и						
	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Індекси обсягів офіційного ВВП ¹	100,0	81,8	69,7	54,5	48,5	43,6	42,4
Індекси обсягів тіньового ВВП ²	100,0	147,8	176,1	200,0	217,4	219,6	217,4
Індекси обсягів реального ВВП ²	100,0	89,9	82,7	72,3	69,1	65,2	63,8
Співвідношення обсягів тіньового і офіційного ВВП ²	14,0	25,4	35,2	51,1	62,5	70,1	71,4
Загальний коефіцієнт тіньовизації економіки (Кт) ²	12,3	20,1	26,0	33,8	38,5	41,2	41,7

¹Розраховано за даними Держкомстату України²Розраховано на основі запропонованого методу

ном, граничні оцінки її тіншового сектора становлять $0,4 < K_T < 0,55$ (середня оцінка: $K_T = 0,475$ або 47,5%).

За середню оцінку тіншової економіки у 1995 р. можна вважати 43,4%, у 1996 р. - 46,0% реального ВВП.

В залежності від кількісних і якісних характеристик та впливу тіншового сектора на соціально-економічні процеси, які відбуваються в державі, виділено п'ять умовних рівнів тіншовизації економіки:

локальна тіншовизація економіки (питома вага тіншового сектора незначна - $(K_T \leq 0,1)$);

проникаюча тіншовизація економіки (має місце зростання питомої ваги тіншового сектора в економіці) - $(0,1 < K_T \leq 0,2)$;

активна тіншовизація економіки (відбувається активне зростання тіншового сектора економіки і його проникнення в більшість сфер офіційної економіки. При цьому тіншова економіка стає необхідним доповненням економіки офіційної, її фоном і навколишнім середовищем - $(0,2 < K_T \leq 0,4)$);

тотальна тіншовизація економіки (відбувається повне розмивання офіційної економіки тіншовою - $(K_T > 0,4)$).

Політичним і економічним наслідком тотальної тіншовизації економіки є або радикальне реформування всього спектру економічних і суспільних відносин, усунення об'єктивних і суб'єктивних причин розростання тіншового сектора економіки і зниження за рахунок цього рівня її тіншовизації, або встановлення політико-економічної монополії (п'ятий рівень тіншовизації) та підкорення всіх державних інституцій провідним кримінально-економічним або адміністративно-економічним угрупованням (угрупованнями), яке перемагає в конкурентній боротьбі і витісняє з економічних ринків і політичної сфери своїх конкурентів.

РОЗДІЛ 6. "НАПРЯМКИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБМЕЖЕННЮ ТІНШОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ" включає два підрозділи.

В розділі представлені економічні, організаційні та правові заходи щодо забезпечення економічної безпеки та обмеження тіншової економіки в Україні.

Виконані дослідження щодо причин, особливостей та етапів розвитку тіншової економіки дозволили зробити узагальнюючі оцінки як про деструктивний, так і про конструктивний вплив тіншової економіки на офіційну економіку і соціально-економічну ситуацію загалом. При цьому конструктивний вплив тіншової економіки виявляється у стабілізуючій і компенсуючій функціях, під впливом яких забезпечується економічна діяльність і насичення ринку товарами і послугами, збільшення доходів, купівельної спроможності населення, конкурентної боротьби суб'єктів економічної діяльності, використання тіншових доходів для інвестування в офіційну економіку, збільшення робочих місць, недопущення соціальної дестабілізації в суспільстві, пом'якшення негативних тенденцій в офіційному секторі економіки тощо.

Деструктивні прояви тіньової економіки проявляються в переливанні ресурсного потенціалу з офіційної в тіньову економіку, криміналізації економіки і суспільства, створенні нерівних конкурентних можливостей для підприємств тіньової і нетіньової економіки, обмеженні інвестиційних можливостей через складність легалізації тіньових капіталів, нелегальному експорту капіталів, посиленні корупції в державному апараті, падінні його ефективності, послабленні потенціалу держави, правовому нігілізмі, розкладі морально-етичних підвалин суспільства тощо.

На рівні локальної і проникаючої тіньовизації переважають антисоціальні і соціально-негативні види тіньової економічної діяльності і домінує її деструктивна функція.

При активній і тотальній тіньовій економіці тіньова економічна діяльність є захисною функцією соціально-економічного організму, тому починає виявлятися її конструктивна роль.

В дисертаційній роботі визначено вплив тіньової економіки на динаміку макроекономічних показників України. Встановлено, що обсяги реального ВВП більші за обсяги офіційного ВВП в 1993-1997 рр., відповідно на 13,0%, 17,8%, 20,6%, 21,6%, 21,4%; співвідношення зайнятих у тіньовій економіці (в умовах повної зайнятості) і офіційній економіці за ці роки складає 1,7%, 9,0%, 13,6%, 21,6%, 26,4%; співвідношення витрат матеріальних ресурсів (проміжне споживання) в тіньовій і офіційній економіці (з урахуванням використання частини проміжного споживання в тіньовому секторі економіки) складає 70,0%, 67,5%, 56,1%, 50,6%, 50,3%. Грошові доходи зайнятих в тіньовій економіці в 1995-1997 рр. вищі, відповідно, в 1,79; 1,75; 1,76 рази, ніж в офіційній економіці.

В Україні при переході від соціалістичних економічних відносин і форм організації економіки до ринкових відбулися реструктуризація тіньового сектора економіки і його пристосування до нових умов існування, що поряд з відсутністю аналізу його функціонування і конкретних механізмів легалізації, а також збереженням основ адміністративно-командної системи та зацікавленості її представників в існуванні тіньових економічних відносин призвело до тотальної тіньовизації економіки держави та втрати нею регулятивних, контрольних та інших соціально важливих функцій.

В процесі дослідження визначено і обґрунтовано, що трансформація української економіки повинна базуватися на трьох взаємопов'язаних елементах: забезпечення подолання тотальної тіньовизації економіки; проведення комплексної податкової реформи, що ґрунтується на значному послабленні податкового пресу на суб'єктів економічної діяльності, збільшення офіційних доходів та прибутків і за рахунок цього - доходної частини бюджету; створення умов для імпорту і легалізації тіньових капіталів-резидентів України.

Досвід реформування економічних відносин в Україні свідчить, що застосування виключно силових і заборонних заходів з метою обмеження тіньової економі-

чної діяльності не дасть позитивних результатів, а призведе, як це мало місце і раніше, до появи нових, більш складних схем економічних порушень. Окрім того, неприйняття радикальних заходів щодо локалізації тіньового сектора економіки може призвести до соціально-економічної дестабілізації, що загрожує національній безпеці України.

Практична реалізація цих заходів, спрямованих на зменшення тіньової економіки в Україні, потребує концентрації зусиль і координації дій всіх органів державної влади та комплексного здійснення економічних, правових, організаційних, господарських, політичних, морально-етичних заходів на всіх рівнях владної вертикалі.

З метою обмеження обсягів і впливу тіньової економіки в Україні в процесі дослідження визначено за необхідне для законодавчої, виконавчої і судової влади України узгодити і вжити такі заходи:

- зняти всі недоцільні обмеження, протиріччя в чинній законодавчій базі, що регулює економічну діяльність і економічні відносини;

- здійснити комплексну податкову реформу, в основі проведення якої повинно бути розширення бази оподаткування з одночасним скороченням номінальних величин податкових ставок, і забезпечити стабільність податкового законодавства на менш як на 5 років;

- розробити програму поступового збільшення офіційних доходів населення, що відповідає діючій політиці зростання цін до світового рівня, і забезпечити на цій основі суттєве наповнення доходної частини бюджету всіх рівнів;

- законодавчо визначити податкову та валютну амністію за добровільне декларування прихованих від оподаткування прибутків (доходів), розробити неконфіскаційні заходи для повернення валютних цінностей з-за кордону, надати можливість їх легалізувати в Україні в різних сферах діяльності;

- створити спеціальний науково-координаційний центр при Кабінеті Міністрів України зі своєю науково-аналітичною базою для організації і координації проведення різнопланових досліджень і розробки програм з проблем тіньової економіки;

- здійснювати постійний моніторинг тіньової економіки, аналізувати її вплив на макроекономічні показники соціально-економічного розвитку і оцінювати діючі і нові механізми тіньової економічної діяльності та законодавчі акти під кутом зору їх можливого впливу на розвиток (обмеження) тіньової економіки;

- постійно аналізувати і оцінювати експортно-імпорتنу діяльність, міжнародні фінансові розрахунки та використання отриманих валютних коштів для виявлення шляхів і механізмів легального і нелегального експорту капіталів, розробити механізми контролю за своєчасним надходженням валютної виручки від експорту української продукції та обґрунтованістю платежів при імпорті;

- реформувати систему офіційної звітності та ліцензування підприємницької діяльності шляхом її скорочення, спрощення, не допускати зловживань з боку представників державного апарату;

- посилити державний контроль за приватизаційними і постприватизаційними процесами, удосконалити механізм контролю за використанням державного майна та цінової політики щодо продукції, виробленої на державних підприємствах;

- розробити програму відновлення, функціонування і розвитку наявного виробничого потенціалу, передбачивши в ній конкретні заходи щодо кожного підприємства, розробити механізм створення міждержавних акціонерних товариств на базі підприємств, що працювали на весь народногосподарський комплекс колишньої держави, провести відповідні міждержавні переговори;

- забезпечити дотримання бюджетної дисципліни та цільове використання коштів державного бюджету і державних фондів;

- впровадити обов'язкове декларування доходів всіх фізичних осіб та посилити відповідальність за їх неправильне відображення або приховування;

- унеможливити проникнення організованих злочинних угруповань в органи державної влади та їх громадсько-політичну легалізацію, посилити боротьбу з організованою злочинністю, корупцією, шахрайством, кримінальним промислом у державі;

- здійснити комплекс заходів щодо недопущення використання банків для відмивання грошей та здійснення інших тінювих фінансових операцій, запровадити систему контролю за ліквідністю фінансових установ та недопущенням їх банкрутств за рахунок їх солідарної відповідальності;

- розробити і законодавчо затвердити механізм регулювання і контролювання діяльності фінансових посередників (трастових, холдингових компаній, кредитних союзів, інвестиційних фондів тощо), що працюють з коштами населення та цінними паперами;

- розробити заходи по вдосконаленню та посиленню державного контролю за формуванням собівартості продукції на підприємствах усіх форм власності;

- обмежити адміністративне втручання в господарську діяльність суб'єктів підприємницької діяльності; створити більш сприятливі умови для легальної економічної діяльності порівняно з тінювою, що забезпечить зворотний приплив ресурсів з тінювої в офіційну економіку, створення нових робочих місць, збільшення офіційних доходів населення, розширення бази оподаткування, зростання бюджетних надходжень і на цій основі - фінансове наповнення та реалізацію державних програм, соціальну стабільність і економічний розвиток держави;

- переглянути всі законодавчі акти, що регулюють економічну діяльність, об'єднавши їх у єдиний Господарський (Комерційний) кодекс, який враховував би всі особливості правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних і фізичних осіб) в майнових та інших відносинах, і забезпечував необхідний захист інтересів власників, акціонерів, керівників підприємств, найманих працівників тощо.

В дисертаційній роботі обґрунтовано доцільність застосування комплексу інших організаційних, правових, економічних, адміністративних заходів, спрямованих

на обмеження тіньової економічної діяльності та стимулювання функціонування і розвитку народногосподарського комплексу України.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. В Україні відбулася реструктуризація та масштабний розвиток тіньової економічної діяльності, здійснилось її пристосування до нових форм існування. Це призвело до того, що тіньова економіка в її теперішньому стані в поєднанні з організованою злочинністю становить реальну загрозу економічній і національній безпеці держави.

2. Недооцінка та неврахування обсягів тіньової економіки призводить до значних помилок у визначенні макроекономічних показників, економічних і фінансових пропорцій при виробленні і реалізації соціально-економічної політики та прийнятті рішень щодо її реалізації на всіх рівнях владних структур.

3. Розрахунки показали, що Україна в 1995-1996 рр. досягла рівня тотальної тіньовизації економіки і на теперішній час тіньовий сектор за своїми розмірами та впливом співставний з легальною (офіційною) економікою. В умовах тотальної тіньовизації економіки поглиблення соціально-економічної кризи не має альтернативи.

4. При значних обсягах і високих рівнях розвитку тіньової економічної діяльності в Україні відсутня належна наукова база для виконання комплексних наукових досліджень з проблем тіньової економіки. В більшості наукових закладів такі дослідження взагалі не проводяться, не виділяються необхідні фінансові ресурси для їх виконання, відсутні спеціалісти необхідного профілю і кваліфікації, не здійснюється їх підготовка. Окремі замовлення на виконання робіт з проблем тіньової економіки здійснюються фрагментарно і, як правило, на безфінансовій основі. До теперішнього часу не створено державної структури для організації і координації досліджень з цього наукового напрямку.

Заходи, що вживаються для боротьби з тіньовою економікою, без здійснення відповідних економічних перетворень призводять до її поширення і розвитку, появи нових, більш складних схем тіньової економічної діяльності, відтоку капіталів та економічно активної частини населення до інших держав.

5. В наукових інститутах України необхідно розширити дослідження з проблем тіньової економіки на основі державного замовлення на ці розробки, передбачивши необхідні кошти для цих цілей.

6. При розрахунку відповідними державними органами та науковими установами макроекономічних показників доцільно розраховувати коефіцієнти тіньовизації економіки, які є важливими характеристиками тенденцій і процесів, що визначають соціально-економічне становище і перспективи розвитку кожної держави та рівень її цивілізованості. Потрібно також визначати та аналізувати інші показники, що харак-

теризують обсяги та рівень розвитку тіньової економіки, оцінювати її вплив на результати економічної діяльності. Необхідною методичною базою для таких розрахунків можуть стати розробки, отримані в даному дисертаційному дослідженні.

7. Тіньова економіка завжди об'єднує в собі деструктивний і конструктивний вектори. Залежно від рівня тіньовизації економіки, соціально-економічних і адміністративно-правових умов одні і ті ж види тіньової економічної діяльності можуть виконувати як деструктивні, так і конструктивні функції.

8. Прогнозні і експертні оцінки та здійснене наукове дослідження переконують у тому, що без спеціальних наукових розробок і радикальних заходів з боку державних і регіональних органів влади тіньова економіка буде й надалі розвиватись, а її вплив на всі сторони економічної діяльності, політичного і суспільного життя в Україні збільшуватиметься.

9. Негативний досвід останніх років свідчить, що нинішня управлінська система без радикальних змін в організації, методах і напрямках діяльності не зможе забезпечити зниження обсягів і рівнів тіньової економіки, реформування економічних відносин, вихід з економічної кризи, а тим самим - економічне зростання держави.

10. В процесі дослідження встановлено, що дохід, який отримує держава від збільшення податків і посилення адміністративного контролю над економічною діяльністю, менший, ніж економічний збиток, завданий суб'єктам ринкових відносин та ринку в цілому.

11. В умовах розбудови нової держави, реструктуризації її економіки, реформування всієї системи соціально-економічних відносин необхідно терміново вжити комплекс узгоджених законодавчих, економічних і організаційних заходів, спрямованих на обмеження тіньової економіки та її впливу на соціально-економічні процеси. Весь комплекс цих заходів може знайти своє відображення в національній і регіональних програмах обмеження тіньової економіки і створення умов для ефективної економічної діяльності, конкретні пропозиції до якої сформульовані в проведеному дослідженні.

12. Виходячи з глибини, суті, обсягів та рівня розвитку тіньової економіки, першочергові цілеспрямовані дії всіх владних структур повинні бути спрямовані на те, щоб: скоротити частку тіньової економіки в загальному обсязі валового внутрішнього продукту (ВВП) до рівня розвинутих держав (15%-20% ВВП); забезпечити та легалізувати повернення в Україну експортованих капіталів некримінального походження та їх інвестування в економіку країни з гарантіями недоторканості та недопущення нової експропріації внаслідок будь-яких політичних змін у державі; підірвати основу організованої злочинності, корупції шляхом зняття недоцільних економічних обмежень і законодавчого та адміністративного перекриття каналів нелегальної діяльності; створити необхідну і стабільну правову базу для легального і ефективного функціонування всіх видів підприємницької діяльності тощо.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. - К.: АртЕк, 1995. - 300 с.
2. Турчинов О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізм функціонування, методи оцінки. - К.: Інститут Росії НАНУ, 1996. - 200 с.
3. Турчинов О.В. Тіньова економіка в колишньому СРСР і в Україні. - К.: Український фонд підтримки реформ, 1996. - 96 с.
4. Турчинов О.В. Розвиток і функціонування тіньової економіки в економічно розвинутих державах. - К.: Інститут Росії НАНУ, 1996. - 88 с.
5. Турчинов О.В. Реформування і оптимізація системи оподаткування в Україні. - К.: Національний інститут економічних програм НАНУ, 1995. - 86 с.
6. Турчинов О.В., Бородюк В.М., Приходько Т.І. Оцінка стану тіньової економіки України та методи розрахунків її обсягів. - К.: Інститут Росії НАНУ, 1997. - 138 с. (автором підготовлено 70 с. - методи розрахунків обсягів тіньової економіки).

Брошури

7. Турчинов О.В. Методичне забезпечення аналізу оподаткування. - К.: Національний інститут економічних програм НАНУ, 1995. - 44 с.
8. Турчинов О.В. Теорія оптимізації оподаткування. - К.: Національний інститут економічних програм НАНУ, 1995. - 37 с.

Статті в журналах та збірниках

9. Турчинов А.В. Теневая экономика и теневая политика // Демоны мира и боги войны. Социальные конфликты в посткоммунистическом мире. - К.: Політична думка, 1997. - С.406-419.
10. Турчинов О.В., Бородюк В.М., Приходько Т.І. Методи розрахунку обсягів тіньової економіки.//Економіка України. - 1997. - № 5. - С.41-53. (автору належить порівняльний аналіз чинних методик розрахунків та експрес-методи оцінки тіньового сектора економіки).
11. Турчинов О.В. Реформування оподаткування доходів громадян у сучасних економічних умовах// Економіка України. - 1996. - №2. - С. 29-33.
12. Турчинов О.В., Бородюк В.М., Приходько Т.І. Оцінка масштабів тіньової економіки та її вплив на динаміку макроекономічних показників// Економіка України. - 1996. - №11. - С.4-18. (автору належать положення про основи дослідження і оцінки тіньової економіки).

13. Турчинов О.В. The shadow economy and shadow policy// Political thought.- 1996. - №3. - С.73-82.
14. Турчинов О.В. Тіньовий фундамент більшовизму// Українські варіанти. - 1997. - №1. - С.61-66.
15. Турчинов О.В. Тінізація економічних та політичних відносин// Україна в 1996 році: інформаційно-аналітична доповідь. - К: Політична думка, Інститут посткомуністичного суспільства, 1996. - С.10-18.
16. Турчинов А.В. Теневая экономика: теоретические основы исследования// Таврические ведомости. - 1997. - №1. - С.43-47.
17. Турчинов О.В. Тіньова економіка і тіньова політика// Політична думка. - 1996. - №3-4. - С.75-85.
18. Турчинов А.В. Краткий очерк формирования и развития теневой экономики в бывшем СССР и в Украине// Деловое обозрение. - 1996. - №3. - С.49-54.

Авторські свідчення

19. А.с. ПА № 153. Україна. Проект Північно-кримської економічної зони "Сиваш" / О.Турчинов, О.Неруш, А.Клименко, С.Куніцин. - 1997, Вип.1. - 36 с. (автору належить концепція створення зони "Сиваш").
20. А.с. ПА № 383. Україна. Оцінка обсягів тіньового сектора економіки країни за допомогою експрес-методу. (Експрес-метод Турчинова) / О.В.Турчинов. - 1997, Вип.1. - 4 с.
21. А.с. ПА № 381. Україна. Оцінка тіньового сектора економіки країни за допомогою монетарного експрес-методу. (Монетарний експрес-метод Турчинова) / О.В.Турчинов. - 1997, Вип.1. - 5 с.
22. А.с. ПА № 380. Україна. Оцінка тіньового сектора економіки країни за допомогою податкового експрес-методу. (Податковий експрес-метод Турчинова) / О.В.Турчинов. - 1997, Вип.1. - 3 с.
23. А.с. ПА № 382. Україна. Метод оцінки розмірів тіньового сектора за якісними характеристиками рівнів тіньовизації економіки. (Метод рівнів тіньовизації Турчинова) / О.В.Турчинов. - 1997, Вип.1. - 5 с.
24. А.с. ПА № 405. Україна. Оцінка тіньового сектора економіки країни за допомогою енергетичного експрес-методу. (Енергетичний експрес-метод Турчинова) / О.В.Турчинов. - 1997, Вип.1. - 3 с.
25. А.с. ПА № 406. Україна. Оцінка тіньового сектора економіки країни за допомогою комбінованого експрес-методу. (Комбінований експрес-метод Турчинова) / О.В.Турчинов. - 1997, Вип.1. - 3 с.

Інші роботи

26. Турчинов О.В., Бородюк В.М., Приходько Т.І. Оцінка масштабів тіньової економіки і її впливу на динаміку макроекономічних показників в 1993-1995 рр. - К.: Інститут Росії НАНУ, 1996. - 50 с. (автору належить аналіз масштабів тіньової економіки та її вплив на макроекономічні показники).

27. Турчинов О.В., Бородюк В.М. Аналіз і оцінка сучасних тенденцій та механізму функціонування тіньової економіки. - К.: Інститут Росії НАНУ, 1996. -63 с. (автору належить аналіз сучасних форм і механізмів функціонування тіньової економіки).

28. Турчинов О.В., Бородюк В.М. Приходько Т.І. Аналіз методичних підходів щодо визначення обсягів тіньової економіки і оцінка можливостей їх використання для економіки України. - К.: Інститут Росії НАНУ, 1996. - 54 с. (автору належить порівняльний аналіз та класифікація чинних методик оцінки тіньового сектора).

29. Турчинов О.В., Бородюк В.М. Програма дій по скороченню обсягів тіньової економіки України. К.: Інститут Росії НАНУ, 1996. - 36 с. (автору належить визначений комплекс програмних заходів по обмеженню тіньової економіки).

30. Турчинов О.В., Бородюк В.М., Приходько Т.І. Науковий моніторинг динаміки розвитку тіньової економіки в 1996-1997 рр. з визначенням її впливу на основні макроекономічні показники. (Науковий керівник к.е.н.Турчинов О.В.). К.: Інститут Росії НАНУ, 1997. - 37 с. (Автору належить методологія моніторингу стану тіньової економіки в державі).

Анотація

Турчинов О.В. Тіньова економіка (методологія дослідження та механізми функціонування) - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.01.01 - економічна теорія. Київський національний економічний університет, Київ, 1997.

У дисертації досліджуються теоретичні, методологічні і практичні проблеми тіньової економіки.

Визначені причини і закономірності виникнення, функціонування і розвитку тіньової економіки, розроблена її класифікація. Досліджені основні механізми тіньової економічної діяльності. Запропоновані новітні методи аналізу та оцінки тіньової економіки, визначення коефіцієнтів тіньовизації, наведені результати практичних розрахунків обсягів тіньової економіки в Україні. Змодельований її вплив на обсяги валового внутрішнього продукту. Сформульовані основні напрямки державної політики по обмеженню тіньової економічної діяльності.

Ключові слова: тіньова економіка, коефіцієнти тіньовизації, тіньова економічна діяльність, моделювання впливу, валовий внутрішній продукт, державна політика.

Турчинов А.В. Теневая экономика (методология исследования и механизмы функционирования) - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.01.01 - экономическая теория. Киевский национальный экономический университет, Киев, 1997.

В диссертации исследуются теоретические, методологические и практические проблемы теневой экономики.

Определены причины и закономерности возникновения, функционирования и развития теневой экономики, разработана ее классификация. Исследованы основные механизмы теневой экономической деятельности. Предложены новейшие методы анализа и оценки теневой экономики, определения коэффициентов теневизации, приведены результаты практических расчетов объемов теневой экономики в Украине. Смоделировано ее влияние на объемы валового внутреннего продукта. Сформулирован комплекс основных направлений государственной политики по ограничению теневой экономической деятельности.

Ключевые слова: теневая экономика, коэффициенты теневизации, теневая экономическая деятельность, моделирование влияния, валовой внутренний продукт, государственная политика.

Alexander V. Turchynov. Shadow economy (methodology of researches and mechanisms of functioning) - Manuscript.

The thesis is for obtaining an academic degree of Doctor of Sciences in Economics, specialty 08.01.01 - Economics theory. Kyiv National University of Economy, Kyiv, 1997.

Theoretical, methodological and practical problems of the shadow economy are studied in the thesis.

The causes and conformities of beginnings, functioning and development of shadow economy are defined. The classification of it is worked out. The main mechanisms of shadow economy activities, estimation of shadow economy and definition of the shadow indices are proposed. The influence of shadow economy on volume of gross internal product is modeled and the volume of shadow economy is practically calculated. The complex of measures and main directions of the state policy on limitation of shadow economy activity is formulated.

Key words: shadow economy, shadow indices, shadow economy activity, modeling of influence, volume of gross internal product, state policy.

435898

AB 38908
AB 38908

Підписано до друку 17.11.97 р. Зам. N 32.
Ризографія. Тираж 100.

Центр оперативної поліграфії.
Київ-142, вул. Радгоспна 35.
тел. (044) 452-0653